KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA IJRO FUNKSIYALARINING RIVOJLANISHI VA UNING O‘QUV MUVAFFAQIYATIDAGI AHAMIYATI

Allamova Oyshajon Gafurjon Qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti
Psixologiya va san'at fakulteti stajor o‘qituvchisi
allamovaoysha7@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23211818

Annotatsiya: Tezisda kichik maktab yoshidagi (7–10 yosh) bolalarda ijro funksiyalarining tuzilishi, rivojlanish qonuniyatlari va ularning o‘quv muvaffaqiyati bilan bog‘liqligi zamonaviy nazariy va meta-tahliliy manbalar asosida tahlil qilingan. Ijro funksiyalarining tarkibiy qismlari turlicha sur’atda rivojlanishi va ular boshlang‘ich ta’limdagi o‘qish hamda matematika natijalari bilan bog‘liqligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, ijro funksiyalari, ishchi xotira, tormozlovchi nazorat, kognitiv moslashuvchanlik, o‘quv muvaffaqiyati.

Dolzarbligi

Boshlang‘ich ta’limga o‘tish bolaning diqqatini uzoq muddat ushlab turish, qoidalarga amal qilish, ko‘p bosqichli topshiriqlarni bajarish va xatolarini tuzatish qobiliyatiga yangi talablar qo‘yadi. Ushbu qobiliyatlar psixologiyada ijro funksiyalari (executive functions) deb ataladi. A. Daymond ularni maqsadga yo‘naltirilgan xulq-atvorni ta’minlovchi, avtomatik javoblardan farqli ravishda ongli kuch talab etadigan yuqori darajadagi kognitiv jarayonlar sifatida ta’riflagan [1]. O‘qituvchilar ko‘pincha “e’tiborsizlik” yoki “tartibsizlik” deb baholaydigan holatlar ortida aynan shu funksiyalarning yoshga xos yetilmaganligi turishi mumkin. Bu esa mavzuni boshlang‘ich ta’lim amaliyoti uchun dolzarb qiladi.

Maqsad

Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijro funksiyalarining tuzilishi va rivojlanish xususiyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ularning o‘quv muvaffaqiyati bilan bog‘liqligi haqidagi ilmiy dalillarni umumlashtirish.

Materiallar va usullar

Ish nazariy-tahliliy xarakterga ega. Tahlilga ijro funksiyalarining nazariy modellari bo‘yicha klassik ishlar hamda boshlang‘ich maktab o‘quvchilari bo‘yicha 2019–2021-yillarda chop etilgan meta-tahlillar kiritildi. Qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Muallif tomonidan empirik ma’lumot yig‘ilmagan.

Asosiy tahlil

Ijro funksiyalarining tuzilishi haqidagi zamonaviy qarashlar A. Miyake va hammualliflarning “birlik va xilma-xillik” modeliga tayanadi. Unga ko‘ra uchta asosiy funksiya – yangilash (ishchi xotiradagi axborotni kuzatish va yangilash), almashtirish (vazifalar yoki fikrlash usullari o‘rtasida o‘tish) va tormozlash (dominant javobni bostirish) – o‘zaro bog‘liq, biroq bir-biridan ajralib turadigan qobiliyatlardir [2]. A. Daymond ham shunga yaqin uch asosiy tarkibiy qismni – tormozlovchi nazorat, ishchi xotira va kognitiv moslashuvchanlikni – ajratib, rejalashtirish va mantiqiy fikrlash kabi murakkab funksiyalar ular asosida shakllanishini ko‘rsatgan [1].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Rivojlanish nuqtai nazaridan bu funksiyalar bir xil sur'atda yetilmaydi. J. Best va P. Miller sharhiga ko'ra, tormozlovchi nazorat maktabgacha yoshda jadal rivojlanadi va keyin sekinroq takomillashadi, ishchi xotira va almashtirish esa uzoqroq, o'smirlik davrigacha davom etadigan rivojlanishni namoyon qiladi [3]. Bundan kelib chiqadiki, kichik maktab yoshidagi bola bir funksiya bo'yicha yoshiga mos, boshqasi bo'yicha esa nisbatan sust natija ko'rsatishi mumkin. Shu sababli ijro funksiyalarini yagona "diqqat" yoki "intizom" ko'rsatkichi sifatida baholash pedagogik xatolarga olib kelishi mumkin.

Ijro funksiyalarining o'quv natijalari bilan bog'liqligi bir nechta meta-tahlilda tasdiqlangan. A. Kortes Paskual va hammualliflar boshlang'ich ta'limda ijro funksiyalari bilan akademik ko'rsatkichlar o'rtasida ijobiy bog'liqlik borligini qayd etgan [4]. J. Shpigel va hammualliflarning meta-tahlilida esa boshlang'ich maktab o'quvchilarida ijro funksiyalari ham o'qish, ham matematika natijalari bilan bog'liqligi ko'rsatilgan [5]. Nazariy jihatdan bu bog'liqlik tushunarli: matnni tushunish ishchi xotirada axborotni ushlab turishni, matematik masala yechish esa noto'g'ri, ammo "oson" yechimni tormozlash va strategiyalar o'rtasida o'tishni talab etadi.

Shuni ta'kidlash joizki, mavjud dalillarning asosiy qismi korrelyatsion xarakterga ega va sabab-oqibat aloqasi haqida qat'iy xulosa chiqarishga imkon bermaydi. Bundan tashqari, meta-tahlillarga kiritilgan tadqiqotlar asosan boshqa madaniy va ta'lim tizimlarida o'tkazilgan, shuning uchun ularni mahalliy sharoitga ko'chirish qo'shimcha tekshiruvni talab qiladi.

Xulosa

Nazariy tahlil kichik maktab yoshida ijro funksiyalari bir jinsli bo'lmagan, turli sur'atda rivojlanuvchi tizim ekanini va ular boshlang'ich ta'limdagi o'qish hamda matematika natijalari bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Amaliy jihatdan bu quyidagilarni taqozo etadi: o'qituvchilarning ijro funksiyalari haqidagi bilimlarini oshirish; topshiriqlarni ishchi xotira yukini hisobga olib bosqichlarga ajratish; bolaning qiyinchiliklarini xulq-atvor muammosi sifatida emas, balki yoshga xos kognitiv xususiyat sifatida tahlil qilish; O'zbekiston boshlang'ich maktablari sharoitida ijro funksiyalarini baholovchi metodikalarni moslashtirish va empirik o'rganish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Diamond, A. (2013). Executive functions. Annual Review of Psychology, 64, 135–168. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143750
2. Miyake, A., Friedman, N. P., Emerson, M. J., Witzki, A. H., Howerter, A., & Wager, T. D. (2000). The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex "frontal lobe" tasks: A latent variable analysis. Cognitive Psychology, 41(1), 49–100. https://doi.org/10.1006/cogp.1999.0734
3. Best, J. R., & Miller, P. H. (2010). A developmental perspective on executive function. Child Development, 81(6), 1641–1660. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01499.x
4. Cortés Pascual, A., Moyano Muñoz, N., & Quílez Robres, A. (2019). The relationship between executive functions and academic performance in primary education: Review and meta-analysis. Frontiers in Psychology, 10, 1582. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01582
5. Spiegel, J. A., Goodrich, J. M., Morris, B. M., Osborne, C. M., & Lonigan, C. J. (2021). Relations between executive functions and academic outcomes in elementary school children: A meta-analysis. Psychological Bulletin, 147(4), 329–351. https://doi.org/10.1037/bul0000322

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.